

Els amillaraments: una font per a l'anàlisi de la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX*

per Antoni Segura i Mas

L'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra ha estat sovint objecte d'atenció per part dels investigadors que es dediquen a temes relacionats amb la història agrària. Sense menysvalorar altres fonts que permeten una aproximació a aquesta anàlisi, com ara el registre d'hipoteques o el de la propietat, per exemple, és evident que una de les documentacions més idònies, si més no perquè permeten una aproximació global a nivell municipal, són els amillaraments de la segona meitat del segle XIX i la primera meitat de l'actual. És per això que cada cop hi ha més investigadors que en la seva recerca fan ús d'aquesta font. En aquest article es presentaran una sèrie de reflexions sobre les característiques de la font, les seves possibilitats d'utilització i alguns dels problemes metodològics que aquest ús comporta.¹

* Aquest article és una versió ampliada de la meua intervenció al II Curso para Historiadores. La Propiedad de la Tierra y la Distribución del Producto Agrario (ss. XIX y XX): estado de la cuestión, fuentes para su estudio y sistemas de análisis, organitzat per l'Institut Gerónimo de Uztariz i celebrat a Pamplona els dies 10, 11 i 12 de desembre de 1987. Reflecteix també els resultats dels treballs i de la reflexió sobre les possibilitats d'utilització dels amillaraments com a font per a l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra duts a terme en col·laboració amb altres membres del Centre d'Estudis d'Història Rural i, particularment, amb Llorenç Ferrer i Jaume Surau, a qui dec molts suggeriments fets en llegir la primera versió d'aquest treball. Tanmateix, les possibles deficiències són només responsabilitat meua. Els treballs alludits es troben referenciats al llarg del text.

1. Hi ha algunes qüestions relacionades amb els amillaraments que no tractaré. Entre aquestes destaquen la legislació referida als amillaraments i l'evolució del tipus màxim d'interès que segons la llei havia d'aplicar-se al líquid imposable per tal d'obtenir la contribució de cada propietari. De la primera d'aquestes qüestions se n'han ocupat, entre d'altres, Isidro Torres Muñoz, *Catastro general parcelario y mapa topográfico* (Madrid 1902), ps. 275-316, i Gabriel García Badell, *El Catastro de la riqueza rústica en España* (Madrid, s.d.), ps. 46-58 i 93-96. L'evolució del tipus màxim d'interès es pot seguir a José Piernas Hurtado, *Tratado de Hacienda Pública y Examen de la española*, cinquena edició, 2 vols. (Madrid 1900), vol. II, ps. 418-419.

Sobre l'evolució de la qüestió cadastral a Europa i el context en què sorgeixen els amillaments, *vid.* els meus treballs *La Reforma Tributaria de Mon (1845) y los Amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX* i *El Catastro en Europa*, dins Antoni Segura i Mas (coordinador), *El Catastro en España. Vol. I 1714-1906. De los Catastros del siglo XVIII a los Amillaramientos de la segunda mitad del siglo XIX* (Barcelona 1988), ps. 113-132 i 175-183.

1. *Els amillaraments com a font general per a l'estudi de l'estructura de la propietat de la terra a nivell local*

El primer que cal destacar, amb independència de qualsevol altra consideració sobre la informació que donen els amillaraments i el seu grau de fiabilitat, és el principal avantatge que presenta aquest tipus de font: és l'única documentació de caràcter general per a l'estudi de la propietat de la terra durant la segona meitat del segle XIX i la primera meitat del segle XX que, si més no a Barcelona, pot consultar-se de manera concentrada i exhaustiva, car a l'Arxiu de la Corona d'Aragó es troben dipositades les còpies corresponents a la Secció d'Hisenda de la província de Barcelona, que comprèn, pràcticament, els amillaraments de tots els municipis de les comarques barcelonines. De la importància del fons documental dipositat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó en dona compte el quadre 1:

El quadre és prou explícit sobre el gran nombre d'amillaraments conservats, la qual cosa no passa, malauradament, amb altres fonts de caràcter local. Del quadre es desprenen encara dues darreres consideracions de caire preliminar:

1. Es posa de manifest l'existència de cinc períodes durant els quals la més gran part de municipis, i en tot cas els de major població, varen dur a terme la confecció de llibres d'amillaraments per tal d'actualitzar els canvis esdevinguts en la propietat de la terra. La correspondència entre els dos primers períodes (1850-59 —a la pràctica, 1850-55— i 1860-66) i l'abundor legislativa de disposicions que acompanyà l'establiment dels amillaraments després de la reforma de Mon del 1845 és clara. Caldria una anàlisi més detallada per als períodes del segle XX (1915-20 —la majoria del 1918—, 1921-30 i 1941-51 —en realitat n'hi ha molt pocs de posteriors a 1945), ja que a partir de 1906-13 a d'altres regions de l'estat s'estava confeccionant l'*Avance catastral*.

2. A aquests cinc grans blocs d'amillaraments, els originals dels quals hom pot trobar sovint als arxius municipals, cal afegir els fons d'aquests arxius. Entre aquests destaquen els amillaraments fets per iniciativa del municipi —pocs perquè generalment només es van fer en aquells municipis on el doble procés d'industrialització i d'urbanització havia provocat una forta mobilitat de la propietat, com succeí a Barcelona i en alguns pobles del seu pla— i, sobretot, els llibres anuals d'altres i baixes, que, en ocasions, permeten, a partir de l'amillament matriu, seguir el detall de l'evolució de l'estructura de la propietat.

2. *Característiques de la font i nivell d'informació que proporciona*

La llei del 23 de maig de 1845 s'ocupava d'una de les qüestions fonamentals de la reforma tributària de Mon, la denominada *Contribución de bienes inmuebles, cultivo y ganadería*. Aquesta establia un sistema de contribució sobre la propietat on es combinava una distribució de *cupos* amb una recaptació de *quota*. Això comportava estendre la contribució territorial directa a tot l'estat i no només a la corona d'Aragó, on aquesta existia des del 1716.

D'acord amb la llei, el ministeri d'hisenda fixava anualment el rendiment total de l'impost i el *cupos* que corresponia a cada província. Les administra-

QUADRE 1. Amillaraments de les comarques de Barcelona (no inclou el Barcelonès) ² dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó

amillaraments dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó per períodes															
total municipis comarques Barcelona (sense el Barcelonès)	llocs amb algun amilla- rament	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1850-59)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1860-66)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1915-20)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1921-30)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1931-36)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	total amilla- raments (1941-51)	% res- pecte a muni- cipis (1857)	
1857	324	322	99,38	276	85,18	290	89,51	132	40,74	119	36,73	49	15,12	285	87,96

Font: Reelaboració de la informació que proporcionen Carmen LARRUECA i Manuel NAVARRO a l'*Inventari de contribució territorial. «Amillamientos» dels pobles de la província de Barcelona*, Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció d'Hisenda, Tcr. 1. (Barcelona, maig de 1983.)

2. Els amillaraments del Barcelonès també es troben dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda, Tcr. 1-B, i també disposen d'inventari elaborat per Carmen Larrueca i Manuel Navarro. No m'ha semblat oportú d'incloure'ls al quadre perquè les successives agregacions distorsionarien els percentatges.

cions d'hisenda, prèvia conformitat de les diputacions, procedien a repartir aquell entre els ajuntaments. Les juntes pericials de cada municipi establien, d'acord amb els marges fixats per la llei, la quota que havia d'aplicar-se al líquid imposable de cada propietari per tal d'assolir el *cupò* municipal assignat.

A nivell municipal, el procés s'iniciava amb l'avaluació de la riquesa imposable que s'obtenia a partir de les declaracions jurades dels propietaris de la riquesa —en el nostre cas, terres— que posseïen. A continuació els perits repartidors classificaven les terres del municipi en classes (regadiu, secà, vinya, oliveres, fruiters, bosc, erm, etc.) i qualitats (primera, segona, tercera i quarta) i posteriorment, sobre la base dels vuit o deu darrers anys, hom calculava el terme mitjà del producte i les baixes d'explotació per unitat de superfície de cada classe i qualitat de terra. La diferència entre producte i baixes donava el líquid imposable per unitat, classe i qualitat. El conjunt d'aquests càlculs componien la denominada *Cartilla Evaluatoria* i de l'aplicació d'aquesta —un cop establerta per la junta pericial la quota impositiva, segons els marges que fixava la llei, per tal d'obtenir el *cupò* municipal— a les diferents classes i qualitats de terres declarades per cada propietari en resultava el total que havia de pagar cada un. Les declaracions dels propietaris ordenades alfabèticament i la *Cartilla Evaluatoria* constitueixen el *Padrón General de Riqueza* de cada poble, que molt aviat passà a denominar-se *Amillaramiento*.

La informació que contenen els amillaraments és, per tant, al mateix temps, de caràcter general i individual. La primera ens proporciona l'any de confecció de l'amillarament, el municipi a què va referit, la composició de l'ajuntament i de la junta pericial, la cartilla avaluatòria, les mesures d'extensió agrària utilitzades i llurs equivalències i el resum de l'amillarament. Sol constar en aquest el total d'extensió de terres de cada classe i qualitat que existeixen al municipi; el total de finques rústiques i urbanes; el total de caps de bestiar, amb distinció de les espècies i de la dedicació —industrial o agrícola—; el total de propietaris de finques rústiques (cases de camp), de terres, de finques urbanes i de ramaderia. S'hi dona també el producte total, les baixes per explotació (excepte de les terres no conreades i de la ramaderia on es consideren nul·les) i el líquid imposable per a cada un dels epígrafs i subdivisions esmentades; el producte líquid imposable total, el *cupò* assignat al municipi i la quota aplicada.

Les declaracions jurades dels propietaris són la base de la informació individualitzada que ens ofereixen els amillaraments. Aquesta ens proporciona el nom i el primer cognom dels propietaris ordenats alfabèticament; a vegades es distingeix entre els propietaris veïns i els forasters i s'indica el lloc de residència d'aquests últims; l'extensió, la qualitat i la classe de terra de les parcel·les de cada propietari —a vegades es dona la ubicació de les parcel·les dins el terme municipal—; els caps de bestiar i les cases de pagès de cada propietari —abans del 1893 també poden aparèixer les finques urbanes en el mateix volum. No tan regularment apareixen les relacions dels colons —arrendataris, parcers, masovers, etc.— i dels rabassaires a les zones vitícoles. Aquestes relacions solen aparèixer després de cada propietari, i en aquest cas s'especifica les parcel·les que tenia cedides i qui les conreava, o bé al final dels propietaris en una llista única de tots els colons o rabassaires, on no sempre s'indica les parcel·les que conrea cadascun ni a qui pertanyen.

Un cop ha estat degudament tractada i sistematitzada, la informació continguda als amillaraments permet establir l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra, l'evolució de la distribució dels conreus, una reconstrucció aproximada i quantificada dels parcel·lars municipals —tot i que no sigui possible la representació perquè es desconeix la forma del perímetre i la situació exacta de cada parcel·la— i, menys sovint del que voldríem, l'evolució de les explotacions agràries i dels sistemes d'explotació de la terra.³ No sembla convenient, en canvi, fer ús de la informació sobre ramaderia, ja que aquesta es troba molt infravalorada.⁴

En resum, i pel que fa a l'estructura de la propietat de la terra, els amillaraments permeten plantejar l'anàlisi dinàmica d'aquesta a nivell municipal i àdhuc, amb les oportunes precaucions metodològiques, es pot estendre aquesta anàlisi a nivell comarcal o regional. Convé, tanmateix, confrontar la informació dels amillaraments amb d'altres informacions de caràcter general (padrons municipals, censos, etc.) o parcial (registres d'hipoteques i de la propietat, protocols notariais, etc.) per tal de paliar en la mesura que sigui possible les ocultacions contingudes en aquesta font d'origen fiscal.

3. Els problemes d'ocultació

La complexitat d'un sistema contributiu que barrejava una distribució de *cupo* amb un cobrament de quota, l'excessiu protagonisme municipal en el repartiment i en el cobrament final de l'impost, la manca d'un cadastre jurídic independent de la finalitat contributiva que contemplés «*el amojonamiento y el deslinde previo*» de les parcel·les i el fet que l'estimació de la riquesa imposable es basés en les declaracions jurades dels mateixos propietaris donaren peu a tota mena de desequilibris contributius i d'ocultacions.

Els desequilibris contributius tenien l'origen en el repartiment del *cupo* per províncies que feia l'administració de l'estat i en la manera com es feia la distribució posterior entre els municipis. Per copsar la inicial responsabilitat de l'administració en la generació de desequilibris contributius n'hi ha prou de veure com es varen repartir els *cupos* corresponents a la contribució d'immobles, cultiu i ramaderia del 1845 i del 1900 i comparar-ho amb la distribució regional del producte interior brut del 1901:

3. Les evolucions de les estructures de la propietat, de les explotacions i l'aproximació al parcel·lari municipal s'han d'obtenir necessàriament del tractament i de la sistematització de les fitxes obertes per a cada un dels propietaris —i de la informació continguda als llibres d'altres i baixes anuals— i dels colons. L'evolució de la distribució dels conreus es pot obtenir directament a partir de la comparació dels resums de successius amillaraments per a un mateix municipi. No obstant això, és aconsellable verificar els totals que donen els resums amb els resultants de la sistematització de totes les fitxes de propietaris. Això ens permetrà detectar errors en la confecció de la font o, més probablement, en el buidatge que n'hem fet.

4. Aquesta és la impressió que hem tret diferents components del Centre d'Estudis d'Història Rural a partir de la informació continguda en diversos amillaraments corresponents a les comarques del Bages, el Barcelonès, el Maresme i l'Alt Penedès.

QUADRE 2. *Distribució regional del cupo de la contribució d'immobles, cultiu i ramaderia (en %) (1845 i 1900)*

Distribució regional del producte interior brut del sector primari (en %)

regió	1845	1900	regió	PSB	
				cupo 1900 ¹	sec- tor I 1901
Galícia	7,8	7,7	Andalusia	21,1	17,2
Lleó	10,6	8,9	Aragó	6,5	6,9
Castella			Astúries	2,2	3,3
la Vella	7,1	6,7	Balears	1,5	1,5
País Basc	2,8	1,5	Canàries	1,2	1,8
Navarra	2,0	1,3	Cantàbria	0,7	1,4
Aragó	5,8	6,2	Castella-		
Catalunya	9,4	7,7	Mancha	11,0	9,7
Castella			Castella-		
la Nova	13,2	16,4	Lleó	15,2	15,6
País Valencià	7,3	7,5	Catalunya	8,1	8,6
Extremadura	4,5	4,7	Extremadura	5,5	5,0
Andalusia	23,1	23,2	Galícia	8,8	10,5
Múrcia	3,4	3,3	Madrid	2,3	2,3
Balears	1,7	1,6	Múrcia	2,0	2,1
Canàries	1,3	1,1	Navarra	1,7	2,1
Astúries	—	2,1	País Basc	2,0	2,2
			Rioja	1,4	1,1
			País Valencià	8,9	8,8

Font: Per al 1845, Miguel ARTOLA, *La Hacienda del siglo XIX. Progresistas y moderados* (Madrid 1986), p. 240.

Per al 1900, reelaboració de les dades corresponents a l'any econòmic 1899-1900 publicades a la «Gaceta de Madrid» (6-v-1899), N. 126: 417-418.

Per al PIB del sector primari del 1901, Roberto ÁLVAREZ LLANO, *Evolució de la estructura econòmica regional de España en la historia: Una aproximación, «Situación»*, 1 (Banco de Bilbao, 1986), p. 43.

1. No inclou la riquesa urbana.

Com recorda Miguel Artola,⁵ Santillán, amb la col·laboració del comptador general, fou el responsable de dur a terme la distribució del 1845. Santillán, però, no menciona el criteri que es va seguir —si és que se'n va seguir cap— per assignar els *cupos* provincials, la qual cosa no deixa d'ésser sorprenent. Més sorprenent resulta encara que el 1900 es continuïn aplicant uns criteris que mai no foren degudament justificats.

Els desequilibris contributius derivats de la distribució dels *cupos* no necessàriament tenien per què afectar la qualitat de la informació continguda en els amillaments. En tot cas, el que succeiria és que en determinades regions s'aplicarien unes quotes impositives i a d'altres unes altres. Des de la perspectiva de la utilització de la dita informació a la recerca resulta molt més preocupant el problema de l'ocultació. Aquesta pot ésser absoluta i relativa.⁶

5. Miguel ARTOLA, *La Hacienda del siglo XIX. Progresistas y moderados* (Madrid 1986), ps. 239-240.

6. La crítica dels amillaments pels problemes d'ocultació que presenten i la metodo-

L'ocultació absoluta consisteix a declarar menys terres de les que hom té o a no figurar determinats propietaris importants en els llibres d'amillament. Per tal de delimitar aquest tipus d'ocultació convé realitzar sempre una anàlisi detinguda de la composició de les juntes pericals i dels ajuntaments i veure així quin és el possible biaix que introdueix la correlació de forces a nivell local. També resulta útil comparar les actuals extensions municipals —sense oblidar de computar els canvis en les delimitacions i les agregacions i desagregacions— amb el total de terres amillarades (millor encara si la comparació es fa amb els cadastres actuals). Aquesta comparació ens proporcionarà un percentatge màxim d'ocultació absoluta per dessota del qual se situaria l'ocultació absoluta real, ja que els amillaments no consideraven ni l'extensió dels nuclis urbans ni la que ocupaven els camins, les carreteres, etc.⁷ A nivell de detall, finalment, convé contrastar la informació que donen els amillaments sobre determinats propietaris amb la informació que es pot obtenir de documentació de caràcter privat, notarial o d'un altre tipus (llibres de comptes, testaments, inventaris, contractes de compra i venda, registre d'hipoteques, etc.). Això ens permetrà establir l'ocultació absoluta i relativa que efectuaven certs propietaris.

L'ocultació relativa consisteix a declarar classes i qualitats de terres inferiors a les que realment es posseïen. Resulta molt difícil de delimitar. Només la documentació de caràcter privat o notarial ens permet fer-hi una aproximació. En general es pot afirmar que, com succeeix amb l'ocultació absoluta, l'ocultació relativa tendeix a augmentar amb l'extensió de la propietat: la qualitat mitjana de les terres declarades pels grans propietaris i pels mitjans acostuma a ésser sempre inferior a la declarada pels propietaris més petits. En part això pot respondre a un procés natural: la petita propietat permet una més gran intensificació del treball. Tanmateix, atesa la dispersió de les parcelles i la pràctica dels grans propietaris d'arrendar fraccionadament llurs propietats, això respon, sobretot, a una «discriminación en el reparto de la carga tributaria. En los medianos y grandes propietarios el líquido [imposable] resultante es levemente inferior al porcentaje de la riqueza poseída, produciéndose la situación inversa

logia per delimitar i fixar parcialment el grau d'ocultació han estat plantejats, entre d'altres, per Joaquín AZAGRA ROS, *De los padrones de riqueza como fuente para la historia agraria del siglo XIX*, dins *Estudios de Historia de Valencia* (1978), ps. 415-432, i *Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX*, «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», núm. 2 (1981), ps. 255-289; Llorenç FERRER, *Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages al segle XVIII i primera meitat del XIX*, tesi doctoral (Universitat de Barcelona 1985), i, ps. 312-319, i *Pagessos, rubassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona 1987), ps. 202-206; Llorenç FERRER, Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *Confecció dels «Amillaments» i poder local: Els municipis del Pla de Barcelona, 1851-1874*, dins *III Jornades d'Estudis Històrics locals. La vida quotidiana dins la perspectiva històrica* (Palma de Mallorca 1985), ps. 143-173; Joan ROMERO GONZÁLEZ, *Les estructures de la propietat de la terra i de les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i fonts per al seu estudi*, dins *Economia Agrària i Història Local. I Assemblea d'Història de la Ribera* (València 1981), ps. 161-183; Antoni SEGURA i MAS, *Els estudis sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra: consideracions generals i qüestions de mètode (s. XVIII-XX)*, dins *III Jornades...*, op. cit. (1985), ps. 83-94.

7. Les possibilitats que ofereix aquest mètode es poden veure clarament en l'aplicació que en fa Llorenç FERRER, *Aproximació...*, op. cit. (1987), ps. 203-206, per als municipis de la comarca del Bages.

QUADRE 3. Distribució de les diferents qualitats de secà a Cabrera de Mar segons la mostra dels 27 primers propietaris per ordre alfabètic (representen el 13,30 % del total de propietaris del municipi) que apareixen a l'amillament del 1863 (extensió en mujades —1 M.=0,48776 hectàrees— i líquid imposable en rals)

grups extensió propietat	propie- taris (1)	terres (2)	% total (3)	líquid imposable (4)	% total (3)	extensió cereals secà 2a.	líquid imposable	extensió cereals secà 3a.	líquid imposable	total secà (5)	total líquid imposable	terme mitjà de líquid impos- sible per mujada
menys d'1 mujada	5	2,4375	0,21	458,81	0,29	1,1042	211,58	0,7279	93,72	1,8333	305,30	166,53
d' 1,0208 a 5 m.	7	19,5833	1,70	2.392,28	1,51	2,2708	435,13	4,3750	589,07	6,6458	1.033,20	155,47
de 5,0208 a 10 m.	5	37,4375	3,26	9.129,29	5,77	1,3958	267,46	9,4375	1.288,45	10,8333	1.555,91	143,62
de 10,0208 a 20 m.	2	36,7083	3,19	3.414,91	2,16	0,8750	175,65	8,5417	1.176,71	9,4167	1.352,36	143,61
+ de 20 mujades	1	21,9792	1,91	2.650,08	1,67	—	—	5,1657	639,80	4,4167	639,80	123,83
	22	118,1458	10,27	18.045,37	11,40	5,6458	1.089,82	28,2501	3.796,75	33,1458	4.886,57	147,43

- 5 dels 27 primers propietaris no tenen terres de secà.
- Comprèn totes les terres que tenen en propietat, no només les de secà.
- Percentatge referit al total de terres i del líquid imposable en concepte de propietat de la terra del municipi.
- Comprèn el total del líquid imposable de les terres que tenen en propietat, no només el de les de secà.
- No s'inclouen al quadre els cereals de secà de primera qualitat perquè cap dels 27 primers propietaris no en té. El total de terres de cereals de secà de 1a. qualitat era de 24,8958 mujades, que representen el 8,47 % del total de terres de secà i el 2,17 % del total de terres del municipi. El total de les terres del municipi era de 293,9375 mujades; les terres de la mostra suposen l'11,28 % d'aquest total.

Font: Amillament de Cabrera de Mar del 1863 (Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda, Ter. 1, N. 172).

cuando se descende en la escala de grupos hasta los más pequeños propietarios. A mayor porcentaje de rentas, menos líquido imponible y viceversa.⁸ A la mostra recollida al quadre 3 s'illustra perfectament l'afirmació de Joaquín Azagra:

De la informació del quadre es desprenen les següents conclusions:

1. El percentatge del total de terres dels propietaris més grans és superior al percentatge de líquid imposable pel que han de contribuir. Tot el contrari succeeix amb els propietaris de menys de 5 mujades.

2. El terme mitjà de líquid imposable corresponent a la mujada de cereals tendeix a disminuir progressivament des dels grups dels propietaris amb menys terres als grups de propietaris amb més terres.

En definitiva, totes dues conclusions demostren el biaix que introdueix l'ocultació relativa, del qual sempre resulten beneficiats els mitjans propietaris i els grans. A la pràctica aquesta ocultació és impossible de rectificar i, per tant, en el moment d'analitzar les estructures de la propietat de la terra és aconsellable prescindir de les diferents qualitats de terres i treballar només amb les diverses classes de terres (secà, regadiu, vinya, etc.). Aquesta omisió permet, davant la impossibilitat de rectificar-la, homogeneitzar l'ocultació relativa sense variar la qüestió fonamental: la importància del control de la propietat resideix en la seva extensió i en el tipus de conreus a què pot dedicar-se. En aquest sentit, les diverses qualitats dins de cada cultiu afegeixen una característica accessòria que ateny als rendiments que hom podria esperar si les dites qualitats no estiguessin falsejades.

Aquests problemes d'ocultació no han estat pas un descobriment dels investigadors, sinó que eren prou coneguts dels coetanis. Així, el 1866 es procedí a mesurar els perímetres dels municipis de la província de Madrid i d'alguns de les de Guadalajara, Conca i Toledo, per tal de comparar-ne els resultats amb les superfícies amillarades en aquests mateixos municipis. Les conclusions foren espectaculars: hom calculava una ocultació pròxima al 47 %. Trenta-cinc anys més tard les coses havien canviat ben poc a pesar de les mesures legislatives que obligaven a la publicitat dels repartiments municipals i estimulaven la presentació de denúncies per greuges comparatius. El 1900 els treballs cadastrals duts a terme a les províncies de Granada, Cadis, Màlaga, Còrdova i Sevilla posaren al descobert una subestimació del 64 % de la riquesa imposable.⁹

Tot i els exemples que s'acaben d'esmentar sobre ocultació, no seria just menysprear la informació que els amillaraments poden subministrar a l'investigador sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra. Primerament, com s'acaba de veure, hi ha mecanismes per contrastar els nivells d'ocultació i per reduir-ne la significació. En segon lloc, com han assenyalat Ferrer, Segura i Suau, «la magnitud i la distribució del frau es relacionava directament amb les estructures de poder local pròpies de cada municipi»,¹⁰ d'ací la importància de conèixer en detall quina era la composició de les juntes pericals i dels ajuntaments que elaboraren els amillaraments. Finalment, els mecanismes d'elabora-

8. Joaquín AZAGRA ROS, *Fiscalidad directa...*, op. cit. (1981), p. 271.

9. José PIERNAS HURTADO, *Tratado...*, op. cit. (1900), II, p. 430.

10. Llorenç FERRER, Antoni SEGURA, Jaume SUAU, *Confeció dels «Amillaraments»...*, op. cit. (1985), p. 144.

ció dels amillaraments actuaven de manera contradictòria sobre els nivells d'ocultació: el sistema de declaracions afavoria l'ocultació, el repartiment del *cupò* municipal, el caràcter públic de la relació de contribuents i la possibilitat de presentar reclamacions actuaven, en alguns casos, com a mecanismes correctors de l'ocultació. En síntesi, tot plegat ens portaria a acceptar les conclusions de Joaquín Azagra en el sentit que la importància de l'ocultació varia segons la regió o la zona de l'estat espanyol que es consideri: «*es bastante claro que los amillaramientos son poco fiables..., pero pensamos no obstante que debe haber diferencias regionales en cuanto a la fiabilidad. En zonas de latifundio la posibilidad de fraude es infinitamente mucho mayor, pero en otras, como la valenciana, donde la propiedad se halla más repartida, juegan mecanismos de defensa colectiva por parte de la comunidad rural, especialmente en los impuestos de cupo*».¹¹ Segons J. L. Hernández Marco i J. Romero González, quan la propietat de la terra es troba efectivament molt repartida, «...*más que de ocultaciones de bienes, se produciría, por un sentimiento colectivo de protección..., una infravaloración de los mismos, es decir una ocultación de renta, pero por el carácter público del mismo, una ocultación homogénea*».¹²

4. Les limitacions d'una font local

El caràcter local de la font comporta, a l'hora d'utilitzar-la en la investigació, tot un seguit de problemes que no sempre són fàcils de resoldre. Els podem agrupar en dos grans apartats:

1. Les estructures de la propietat de la terra resultants del buidatge dels amillaraments es referencien a una divisió administrativa, el municipi. Això té els seus inconvenients.

De primer, cal advertir que s'obtenen les estructures de la propietat municipals que no són necessàriament les *estructures reals*. Passa sovint que diverses propietats es troben a cavall dels termes municipals de dos o més pobles veïns. A l'amillament de cada poble ens apareix aquella part de la propietat situada dins el terme municipal, però no les parts d'aquesta mateixa propietat que es troben situades dins els termes municipals veïns. Per tant, per a aproximar-nos a les estructures reals caldrà consultar els amillaments dels pobles veïns per tal d'incloure en la nostra anàlisi aquelles propietats que apareixen fraccionades com a conseqüència de la divisió administrativa adoptada pel legislador. D'aquesta manera, tampoc no hi ha el risc d'acabar classificant com a propietaris de fora uns propietaris de municipis veïns a qui la delimitació municipal ha dividit les terres entre dos o més municipis. Propietaris que, tant per la seva presència com a propietaris d'aquestes terres —que pot datar en ocasions de segles— com per la seva residència en un poble veí, caldria considerar a tots els efectes com a propietaris del poble que es considera.

En segon lloc, passa que un nombre indeterminat de propietaris tenen les

11. JOAQUÍN AZAGRA ROS, *De los padrones de riqueza...*, op. cit. (1978), p. 417.

12. J. L. HERNÁNDEZ MARCO i J. ROMERO GONZÁLEZ, *Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia* (València 1980), p. 32.

propietats repartides entre diferents municipis no necessàriament veïns. Això ens impedeix fixar la importància real (petits, mitjans o grans propietaris) d'aquest grup de propietaris. En altres paraules, pel seu caràcter municipal, els amillaraments tendeixen a donar unes estructures de la propietat excessivament fragmentades, tot i que aquest problema es pot resoldre parcialment quan es treballa a nivell comarcal.

2. El segon gran problema que comporta la utilització dels amillaraments és la disparitat de criteris amb què cada municipi establia la valoració de la riquesa imposable. Les diferències de valoració afecten les denominacions de les classes de cultius,¹³ les mesures d'extensió agrària, la valoració del producte total, de les baixes per conreu i del líquid imposable i la quota contributiva.

Al quadre 4 es recull una mostra corresponent a cinc capitals de comarca on es pot observar la manca d'homogeneïtzació de criteris en la confecció dels amillaraments.

La informació continguda en aquest quadre permet comprovar la disparitat de criteris a què alludia. Les juntes pericals utilitzen mesures d'extensió agrària diferents a cada municipi (només a Mataró i Vilafranca s'utilitza una mateixa mesura d'extensió agrària). Les quotes contributives varien d'un municipi a l'altre. Cal afegir a això la utilització de denominacions diverses per referir-se a les diferents classes de cultius. En aquests cinc municipis trobem 23 denominacions distintes i, cosa que és més greu, només 6 d'aquestes es repeteixen en més d'un dels municipis considerats. Ara bé, una mateixa denominació porta a valoracions diferents segons els municipis. Com es pot veure a la segona part del quadre (la que es refereix a la valoració de les classes de cultius que apareixen a més d'un municipi), el líquid imposable corresponent a 1 hectàrea de secà de primera qualitat dedicada a blat, ordi o altres grans, per exemple, pot variar entre un mínim de 265 rals a Igualada i un màxim de 441 rals a Vic. Això mateix passa amb la resta de denominacions que es repeteixen. Només en el cas de l'erm de tercera i quarta qualitat trobem una mateixa valoració a Mataró i a Vilafranca. La conclusió és clara: un mateix propietari pot contribuir amb quantitats diferents per una mateixa extensió, classe i qualitat de terra segons on es trobi situada aquesta. L'absència de criteris homogenis en la confecció dels amillaraments introdueix, per tant, un factor important de discriminació impositiva en la contribució territorial.

De tot el que hem dit sobre ocultació i sobre les limitacions que imposa a la font el seu caràcter local no s'ha de despendre que aquella sigui inservible per als propòsits de l'investigador. En tot cas, aquest ha d'utilitzar-la amb una certa cura i sotmetre-la sempre a una rigorosa crítica per tal de delimitar els nivells d'ocultació i conèixer els mecanismes de confecció dels amillaraments en el cas de què s'ocupa. En resum, és aconsellable utilitzar la informació que faciliten els amillaraments preferentment de manera relativa (percentual), la qual

13. D'una manera general una solució seria la de distingir entre classes de cultius equivalents, com, per exemple, cereals de secà i secà dedicat a blat, ordi i altres grans, de les que es refereixen a cultius que difícilment es poden considerar equivalents, com, per exemple, la denominació horta —petites parcel·les familiars dedicades a la producció de consum immediat: verdures, hortalisses, etc.— de la denominació regadiu —parcel·les regades periòdicament i no necessàriament petites dedicades a la producció de cereals.

QUADRE 4

	Igualada, 1851	Mataró, 1851	Sabadell, 1853	Vic, 1853	Vilafranca, 1853
<i>unitat de mesura agrària</i>	<i>el jornal del país de 2.225 canes o 129.600 pams</i>	<i>la mujada que equival a 0,487766 ha</i>	<i>la quartera, que s'especifica que equival a 1.500 canes de superfície</i>	<i>la quartera, que s'especifica que equival a 1.600 canes de superfície</i>	<i>la mujada</i>
Quota contributiva ¹	14,85 %	16,18 %	13,31 % els forasters 15,72 % els veïns	17,99 %	20,18 %
total de classes de conreu mencionades al municipi	4	9	7	6	total 7 — 23

Valoració de les classes de cultiu que apareixen a més d'un municipi (en rals/hectàrea)

		Igualada, 1851			Mataró, 1851			Sabadell, 1853			Vic, 1851			Vilafranca, 1853		
<i>classes de cultiu</i>	<i>qualitat</i>	<i>pro-ducte total</i>	<i>baixes per conreu</i>	<i>liquid imposable</i>	<i>pro-ducte total</i>	<i>baixes per conreu</i>	<i>liquid imposable</i>	<i>pro-ducte total</i>	<i>baixes per conreu</i>	<i>liquid imposable</i>	<i>pro-ducte total</i>	<i>baixes per conreu</i>	<i>liquid imposable</i>	<i>pro-ducte total</i>	<i>baixes per conreu</i>	<i>liquid imposable</i>
secà de blat, ordi i altres grans	1	784	519	265				1.654	1.292	362	1.375	934	441			
	2	625	421	204				1.489	1.205	284	1.195	891	304			
	3	517	378	139				1.323	1.142	181	857	636	221			
	4	—	—	—				1.075	972	103	726	616	110			
vinya	1	1.234	1.009	225				786	398	388				886	497	389
	2	1.107	944	163				662	377	285				739	451	288
	3	876	774	102				579	372	207				591	406	185
	4	—	—	—				414	310	104				443	371	72

vinya campa	1				1.340	704	636					1.235	825	410
	2				1.092	599	493					1.108	780	328
	3				688	504	184					891	685	206
	4				—	—	—					636	564	72
oliveres	1	551	347	204				698	388	310				
	2	429	265	164				605	346	259				
	3	306	184	122				465	258	207				
	4	—	—	—				279	124	155				

Valoració de les classes de cultiu que apareixen a més d'un municipi (en rals/hectàrea)

		Igualada, 1851			Mataró, 1851			Sabadell, 1853			Vic, 1851			Vilafranca, 1853		
classes de cultiu	qualitat	pro- ducte total	baixes per conreu	liquid impo- sable	pro- ducte total	baixes per conreu	liquid impo- sable	pro- ducte total	baixes per conreu	liquid impo- sable	pro- ducte total	baixes per conreu	liquid impo- sable	pro- ducte total	baixes per conreu	liquid impo- sable
bosc de fagina, dit al país gabella	1							336	129	207	232	94	138	148	45	103
	2							258	103	155	174	63	111	115	33	82
	3							202	72	130	116	33	83	92	31	61
	4							134	57	77	80	25	55	55	14	41
erm	1				16	—	16							—	—	—
	2				12	—	12							—	—	—
	3				8	—	8							8	—	8
	4				4	—	4							4	—	4

1. La quota inclou, excepte per als propietaris forasters, els impostos municipals, que en cap cas no superen el 3 %.

Font: Els amillaments dels municipis i anys esmentats dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda, Ter. 1, núms. 642, 772, 1.189, 1.965 i 2.006. Les quotes contributives corresponen al 1851 i foren publicades al suplement 17 del «Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona» (20-iv-1852), 3 vols. (Biblioteca de la Universidad de Barcelona, sig. 146-1-11 a 13.)

cosa ens permetrà fixar les tendències bàsiques de l'evolució de l'estructura de la propietat; i és igualment aconsellable no utilitzar mai, a efectes comparatius entre dos o més municipis, l'estructura impositiva com a sucedània de l'estructura de la propietat, perquè, com s'ha vist, la valoració d'una mateixa classe i qualitat de terra pot variar molt d'un municipi a l'altre.

5. *Algunes qüestions metodològiques relacionades amb l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra*

En aquest apartat em referiré, per acabar, a algunes de les qüestions metodològiques amb què ha d'enfrontar-se l'investigador en el moment d'emprendre l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra a partir de la informació dels amillaraments. Les consideracions que segueixen poden classificar-se bàsicament en cinc subapartats:

5.1. *La fixació dels grups d'extensió de la propietat.* La primera dificultat metodològica es presenta a l'hora d'establir els intervals o grups que serviran per distribuir la propietat i analitzar-ne l'estructura i l'evolució. No es pretén, com és obvi, que cada investigador treballi amb el mateix nombre d'intervals, però sí que intenti definir aquests de manera que resultin comparables amb els que utilitzin altres investigadors. Lògicament, aquesta comparació no pot derivar mai de l'elecció d'unes determinades amplituds en els intervals utilitzats, ja que aquestes variaran segons la qualitat de les terres, les classes de conreus, etc. En altres paraules, una determinada extensió de terra pot garantir la subsistència d'una família pagesa en un sistema d'alternança de conreus, però aquesta mateixa extensió pot resultar insuficient per a la subsistència en una comarca on encara es practica el guaret. Això em portaria a desaconsellar un dels criteris de selecció d'intervals més utilitzats i que consisteix a prendre arbitràriament amplituds successives a partir dels múltiples de cinc o de deu, fins i tot en el cas que es distingeixin amplituds menors en els primers intervals i amplituds més grans en els superiors. Una elecció d'aquest tipus cal justificar-la sempre per la insuficiència de la informació disponible, tot i que és preferible a d'altres tipus de distribució, sobretot si es treballa amb una amplitud d'intervals molt detallada (múltiples d'1, per exemple) que permeti agrupacions posteriors.

Tampoc no sembla aconsellable utilitzar un criteri purament estadístic per establir la distribució de freqüències i el nombre d'intervals. El criteri estadístic comporta dos importants inconvenients: 1. El nombre d'intervals fluctua considerablement segons el nombre de propietaris, i cal recordar que aquell no només és en funció del grau de concentració o fragmentació de la propietat, sinó també de les diferents extensions municipals. 2. En fixar l'amplitud dels intervals segons la diferència dels valors extrems ens trobem gairebé sempre amb un excés o amb una insuficiència d'intervals, i això dona lloc a l'aparició d'intervals de freqüència zero, mentre que d'altres en resulten sobrecarregats, o bé a tot el contrari, és a dir, a una excessiva concentració de freqüències en els pocs intervals disponibles, la qual cosa dificulta enormement la comprensió de la informació que es presenta.

En definitiva, sempre que sigui possible, cal intentar fixar un criteri de tipus històric que comporti, per exemple, distingir inicialment entre *petita propietat*, *mitjana* i *gran*. Podem definir la petita propietat com aquella que no pot garantir la subsistència de la família pagesa i que obliga, per tant, a utilitzar una part dels recursos de mà d'obra familiar per obtenir uns ingressos o uns salaris fora de l'explotació familiar per tal de complementar els ingressos procedents de l'agricultura. La propietat mitjana és aquella que sí que garanteix la dita subsistència, que comercialitza una part de la seva producció agrària per poder pagar els impostos, els salaris i els productes manufacturats i que, puntualment (sega, verema, etc.), utilitza mà d'obra externa al marc familiar. La gran propietat, finalment, la definirem com la que ha de recórrer constantment a l'aportació de mà d'obra externa i que destina al mercat la part més gran de la seva producció agrària.

Un cop establerts aquests tres grups convé subdividir cada un en dos o tres subgrups homogenis i fixar el límit inferior de la petita propietat, per desdota del qual quedaria el que en un altre lloc hem denominat *propietat residual*.¹⁴ Per a la gran propietat el darrer interval resultant d'aquesta subdivisió pot mantenir-se obert o, fins i tot, quan es tracta d'estructures latifundistes, pot resultar convenient diferenciar un darrer interval que inclogui els latifundis que prèviament hauran estat definits pel que fa a la seva extensió segons la regió o la comarca considerada.

Al quadre 5 es poden veure clarament les diferències entre els tres tipus de criteris mencionats (múltiples, estadístic i històric) per fixar la distribució de la propietat. Crec que són ben clars els desavantatges que presenten els dos primers.

Cal advertir que els tipus de propietat que acaben d'ésser definits tenen només un caràcter funcional, que és el que ens permet de fixar el nombre i l'amplitud dels intervals per tal d'iniciar l'estudi sobre l'estructura de la propietat. Tanmateix, és evident que, un cop fixada la distribució, no s'ha de confondre, per exemple, la situació dels petits propietaris pagesos amb la dels petits propietaris comerciants. Per als primers la petita propietat és un mitjà de subsistència insuficient, mentre que per als segons —que generalment l'arrendaran— és una font d'ingressos que se suma als que obtenen amb la seva activitat comercial.

L'inconvenient més greu del mètode proposat per fixar la distribució de la propietat és que requereix un coneixement previ del lloc que és objecte d'estu-

14. En el cas del Pla de Barcelona proposàvem la següent definició de propietat residual: és aquella que prové «de la fragmentació d'antics establiments emfiteútics que els successius canvis de mans han portat a una subdivisió extrema de la propietat amb diferenciació de propietaris per a cadascuna de les parts resultants. La possessió d'un tros de terra d'aquestes característiques és la forma d'accés a la propietat més freqüent entre els jornalers amb més possibilitats i els pagesos no jornalers menys acomodats; és també la darrera possessió d'una important part de la menestralia d'ascendència pagesa; però també es pot convertir en el primer graó, encara que el menys freqüent, de la inversió de capital al camp dels grups socio-professionals ciutadans en ascens» (Antoni SEGURA i Jaume SOAU, *L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1723-1823/41*, dins *El Pla de Barcelona i la seva història* [Barcelona 1984], p. 305).

QUADRE 5. *Distribució de la propietat de regadiu a Sant Adrià de Besòs el 1851 segons diferents distribucions*

A. Amb múltiples de 5 i de 10.			B. Criteri estadístic.			C. Segons la petita propietat, la mitjana i la gran			
interval (en mujades)	freqüències relatives		interval (en mujades)	freqüències relatives		tipus de propietat	interval (en mujades)	freqüències relatives	
	propietaris	extensió		propietaris	extensió			propietaris	extensió
0,0625 a 1	5,88	0,53	0,0625 a 12,44	73,53	27,28	pe- ti- ta	0,0625 a 1,50	14,71	1,65
1,0625 a 5	50,00	12,38	12,45 a 24,88	20,59	37,60		1,51 a 3,75	32,35	7,60
5,0625 a 10	11,76	8,21	24,89 a 37,31	—	—	mit- ja- na	3,76 a 6,75	11,76	5,14
10,0625 a 15	5,88	6,17	37,32 a 49,76	—	—		6,76 a 13,50	14,71	12,89
15,0625 a 20	8,82	12,99	49,76 a 62,44	2,94	15,23	gran	13,51 a 27,13	20,59	37,60
20,0625 a 30	11,76	24,61	62,45 a 74,88	—	—		27,14 a 67,50	2,94	15,23
30,0625 a 40	—	—	74,89 a 87,31	2,94	19,88	+	de 67,50	2,94	19,88
40,0625 a 50	—	—	coeficient de Gini =		0,51	coeficient de Gini = 0,59			
50,0625 a 60	2,94	15,23							
60,0625 a 70	—	—							
70,0625 a 80	2,94	19,88							
coeficiente de Gini=0,58									

Font: Reelaboració de les dades de l'amillament de Sant Adrià de Besòs, 1851 (Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda, Ter-1, N. 926).

di. Per fixar els límits entre els tres tipus de propietat mencionats convé conèixer abans les característiques generals de l'agricultura del lloc considerat, les classes i qualitats dels conreus, els rendiments i la producció agrària —encara que sigui de manera aproximada—, els nivells de comercialització i d'autoconsum de les famílies pageses, la importància de les activitats no agràries —si n'hi ha—, el tipus d'estructura familiar i les disponibilitats de mà d'obra, etc. Generalment, aquest tipus de coneixements previs excedeixen les possibilitats inicials de l'investigador, entre altres raons perquè l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra forma part, en ocasions, d'un projecte més ampli que té com a objectiu final, justament, conèixer moltes d'aquestes qüestions. Tanmateix, a la pràctica, una primera aproximació a les qüestions que s'acaben d'al·ludir resulta suficient per poder fixar la distribució de la propietat. Aquesta primera aproximació es pot obtenir fàcilment fins i tot a partir de la mateixa informació que proporcionen els amillaraments i altres fonts de caràcter local.

5.2. *El problema de les diferents classes de cultius.* La informació dels amillaraments permet distingir les terres productives de les que no ho són i les terres de conreu de les no conreables: ¿com cal reflectir això en l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra un cop s'han fixat els grups d'extensió de la propietat?

En general, els diversos autors opten per confeccionar una estructura de la propietat global. Això, evidentment, cal fer-ho, però alhora convé matisar-ho —excepte quan el predomini d'una determinada classe de conreu és tal que resulta innecessària qualsevol matisació. La matisació resulta pertinent perquè, per exemple, si s'ha arribat a la conclusió que la mitjana propietat se situa en un determinat lloc entre les 10 i les 30 hectàrees de cereals de secà, sembla obvi que no podem considerar de la mateixa manera un propietari de 22 hectàrees de secà d'un altre de 22 hectàrees de regadiu, o encara d'un tercer de 22 hectàrees de bosc i terres ermes. Per solucionar aquest problema convé seguir, si és possible, la sistematització següent:

1. Procedir a fixar els grups que serviran per determinar la distribució de la propietat a partir del conreu predominant a la localitat estudiada.

2. A continuació es procedirà a cercar els intervals equivalents per als altres conreus presents a la localitat però no predominants. Les diferències en els rendiments obtinguts segons el tipus de conreu o les mateixes valoracions dels amillaraments poden servir per fixar els factors de ponderació.

3. Després es confeccionaran les diferents estructures de la propietat corresponents a cada un dels conreus principals i s'indicarà en cada cas quines altres terres destinades a d'altres conreus té cada un dels propietaris considerats.

4. Finalment, s'elaborarà una doble estructura de la propietat global de la localitat considerada: una de real, on s'utilitzaran els grups fixats segons el conreu predominant i on s'inclouran totes les terres amb independència del conreu a què estiguin destinades; i una altra on prèviament s'hauran reconvergit les terres dedicades a d'altres cultius a l'extensió que necessitarien per obtenir un volum del producte predominant equivalent al que obtenen amb el cultiu a què estan dedicades.

El quadre 6 ajudarà a comprendre millor la sistematització proposada:

QUADRE 6. Estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1861/74
(no hi ha incloses les terres del municipi de Sant Andreu, del qual no s'han localitzat els amillaments)

1. Estructura de la propietat de secà

grups d'extensió de la propietat	total propietaris	% sobre el total	extensió (mu-jades)	% sobre el total	extensió mitjana (mu-jades)	prop. amb altres propietats	% sobre el total grup	classe de cultiu i extensió de les altres propietats					
								regadiu	vinya	fruiters	jardí	bosc	erm i rocals
0 - 1	433	39,58	258,81	7,82	0,60	205	47,34	190,25	108,16	28,10	8,81	112,13	197,25
1,06- 6	516	47,17	1361,15	41,14	2,64	266	51,55	396,34	357,08	131,18	14,75	766,81	967,38
6,06-15	115	10,51	1023,58	30,94	8,90	85	73,91	147,34	164,96	104,13	5,63	445,13	609,37
15,06-27	23	2,10	434,44	13,13	18,89	18	78,26	20,56	88,13	12,60	0,75	48,69	34,51
+ de 27	7	0,64	230,69	6,97	32,96	6	85,71	19,75	38,88	20,63	15,81	8,13	58,75
	1094		3308,66		3,02	580	53,02	774,24	757,21	296,64	45,75	1380,89	1867,26

2. Estructura de la propietat de vinya

grups d'extensió de la propietat	total propietaris	% sobre el total	extensió (mu-jades)	% sobre el total	extensió mitjana (mu-jades)	prop. amb altres propietats	% sobre el total grup	classe de cultiu i extensió de les altres propietats					
								regadiu	secà	fruiters	jardí	bosc	erm i rocals
0 - 1	226	34,40	152,59	10,38	0,68	153	67,70	125,66	294,40	74,24	9,25	142,50	201,38
1,06- 6	389	59,21	906,80	61,70	2,33	204	52,44	152,81	724,16	158,95	8,94	188,56	641,88
6,06-15	38	5,78	325,46	22,14	8,56	33	86,84	33,61	280,00	45,40	4,88	394,81	279,32
15,06-27	3	0,46	55,94	3,81	18,65	3	100,00	—	33,94	3,13	15,25	—	10,00
+ de 27	1	0,15	29,00	1,97	29,00	1	100,00	1,88	3,06	1,00	—	—	3,75
	657		1469,79		2,24	394	59,97	313,96	1335,56	282,72	38,32	725,87	1136,33

3. Estructura de la propietat de regadiu¹

grups d'extensió de la propietat	total propietaris	% sobre el total	extensió (mujades)	% sobre el total	extensió mitjana (mujades)	prop. amb altres propietats	% sobre el total grup	classe de cultiu i extensió de les altres propietats					
								secà	vinya	fruiters	jardí	bosc	erm i rocals
0 - 0,25	94	12,55	16,00	0,80	0,17	63	67,02	96,44	32,25	42,31	3,13	149,06	166,31
0,26-1,50	337	44,99	277,13	13,89	0,82	185	54,90	627,08	208,56	112,08	18,25	297,50	451,32
1,51-3,75	196	26,17	475,50	23,83	2,43	88	44,90	394,74	134,69	58,04	9,69	293,81	230,56
3,76-6,75	62	8,28	310,00	15,54	5,00	24	38,71	108,00	25,61	4,64	2,13	—	23,31
+ de 6,75	60	8,01	916,68	45,94	15,28	30	50,00	139,38	18,56	25,24	—	—	99,13
	749		1995,30		2,66	390	52,07	1365,64	419,67	242,31	33,20	740,37	970,63

4. Estructura de la propietat de la terra (real)

5. Estructura de la propietat de la terra (equivalent)

grups d'extensió de propietat	total propie-taris	% sobre el total	extensió (mujades)	% sobre total	extensió mitjana (mujades)	total propie-taris	% sobre el total	extensió (mujades)	% sobre el total	extensió mitjana (mujades)
0 - 1	603	30,07	365,65	3,28	0,61	418	20,85	275,19	1,49	0,66
1,06 - 6	1033	51,52	2693,83	24,18	2,61	976	48,68	2755,88	14,92	2,82
6,06-15	230	11,47	2166,06	19,44	9,42	328	16,36	3183,96	17,23	9,71
15,06-27	71	3,54	1477,46	13,26	20,81	125	6,23	2470,91	13,38	19,77
+ de 27	68	3,39	4437,56	39,83	65,26	158	7,88	9787,90	52,99	61,95
	2005		11140,56		5,56	2005		18473,84		9,21

1. Al Pla de Barcelona el regadiu produïa 4 vegades més cereals que el secà.

Font: Reelaboració de la informació dels Amillaraments de Sant Gervasi (1861), Horta, Sarrià i Vallvidrera (1862), les Corts (1863), Sants (1866), Barcelona (1870), Sant Martí (1871) i Gràcia (1874) (Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Hisenda).

5.3. *La classificació dels propietaris per grups socio-professionals.* Abans d'entrar en consideracions sobre els problemes que planteja la classificació socio-professional dels propietaris, vull referir-me breument a la qüestió dels propietaris forasters que a vegades apareixen diferenciats en els amillaments. Aquesta diferenciació és molt útil quan és indicada, però pot distorsionar força les conclusions quan no és així, car difícilment es pot arribar a establir la importància de la propietat que no roman en mans dels veïns de la localitat considerada. L'especificació dels propietaris forasters introdueix dos problemes complementaris. D'una banda, no sempre s'indica l'origen i la residència d'aquests propietaris, la qual cosa ens porta a considerar de la mateixa manera el propietari absentista que viu a una distància considerable de la localitat estudiada i el propietari resident en un poble veí que, si es tracta d'un pagès, és molt possible que sigui ell mateix qui conrea les terres de la seva propietat. Aquest problema es pot paliar consultant els amillaments dels pobles veïns. D'altra banda, el fet que es tracti de propietaris forasters dificulta enormement, i a vegades la fa impossible, la seva classificació socio-professional. En tot cas, la menor o més gran importància del grup dels propietaris forasters és sempre un índex del grau de control dels veïns sobre les terres del municipi o, si es prefereix, l'accés a la terra dels productors locals manté una relació més o menys estreta amb les relacions de poder local segons la importància del grup dels propietaris forasters.

Arribar a reconstruir la distribució socio-professional dels propietaris resulta enormement enriquidor per a l'anàlisi de l'estructura de la propietat a tres nivells diferents. De primer, la distribució socio-professional dels propietaris és un indicador fidel del nivell de consolidació de la propietat pagesa i del grau de penetració a l'agricultura del capital urbà i dels grups socials no pagesos en general. Indirectament, i amb certes precaucions, permet avançar hipòtesis sobre el procés de proletarització de la pagesia. En segon lloc, d'una manera també indirecta, possibilita una aproximació —o si més no la formulació d'hipòtesis—, que cal verificar amb altres fonts d'informació, sobre els sistemes d'explotació de la terra. Finalment, l'anàlisi dinàmica dona a conèixer les estratègies de determinats grups socials envers la propietat al llarg del temps.

El principal problema per poder establir la distribució socio-professional dels propietaris és que els amillaments no donen la professió dels propietaris i només hi apareix, generalment, el nom i el primer cognom. Solucionar això no és fàcil i cal recórrer a fonts complementàries de caràcter general (padrons, guies, contribucions extraordinàries, relacions electorals —on només surten els veïns amb dret a vot—, històries locals, etc.), i sovint aquestes només permeten conèixer la professió dels propietaris més importants, ja que la repetició freqüent del nom i del primer cognom entre els petits propietaris i els mitjans veïns d'un mateix lloc n'obscureix la individuació a l'hora d'assignar-los la professió.

Arribats en aquest punt, sorgeixen nous problemes. En primer lloc, ens trobem amb l'ambigüitat de determinades categories professionals que apareixen a les fonts complementàries utilitzades: ¿quin contingut cal donar exactament a denominacions com «comerciant i capitalista», «hisendat», etc.? En segon lloc, és freqüent que un mateix individu alterni més d'una activitat, sobretot entre

els grans propietaris, que tendien a diversificar les seves inversions —i, de retruc, el risc— entre els tres sectors econòmics. Fins i tot, a vegades, posseïen també un títol nobiliari. En aquests casos s'esdevé sovint que un mateix individu aparegui amb professions diferents segons la font alternativa utilitzada. Finalment, ¿què cal fer amb el gran nombre de vídues, dones, «hereus de...», etc. que mencionen els amillaraments?

Alguns d'aquests problemes es poden solucionar a partir del mateixos amillaraments. És el cas dels fabricants dels quals, de vegades, els amillaraments indiquen el nombre i el tipus de fàbriques que tenen. És també el cas de la noblesa titulada de la qual consta el títol. I és, evidentment, el cas de les institucions, de l'Església i dels eclesiàstics. Si es fa un estudi dinàmic, es pot solucionar parcialment el cas de les vídues, dones i «hereus de...», ja que no sembla arriscat classificar-los amb la professió que tenia el marit, el pare, etc., si aquesta ha pogut ésser establerta per amillaraments anteriors. El seu actual *status* social en el municipi considerat deriva, en part, de la professió que tenia aquell. Finalment, els problemes d'ambigüitat de denominació requereixen sovint una atenció particularitzada on els protocols notariais poden prestar un ajut inestimable si prèviament s'han pogut localitzar els notaris amb qui treballaven els propietaris més importants.

Per concloure aquest seguit de suggeriments, dues observacions finals. En primer lloc, no sembla aconsellable utilitzar denominacions massa genèriques del tipus propietaris urbans en contraposició a propietaris pagesos o d'altres de semblants. Una anàlisi minuciosa de l'estructura de la propietat obliga l'investigador a aprofundir una mica més per tal de poder oferir informació i conclusions més rigoroses. En segon lloc, sempre que s'utilitzin categories socio-professionals ambigües cal donar-ne el contingut. Les categories poden ésser ambigües perquè les fonts no permeten precisar-ne millor el contingut, però això no excusa de definir-les assenyalant-ne les ambigüitats.¹⁵

5.4. *L'aproximació als sistemes d'explotació de la terra.* Com ja s'ha indicat, a vegades els amillaraments permeten fer una aproximació als sistemes d'explotació de la terra. En general, totes les consideracions que s'han fet sobre la distribució de la propietat per grups d'extensió i la fiabilitat de la font són igualment aplicables en aquest cas. Cal només apuntar dues altres qüestions: 1) l'anàlisi de les unitats d'explotació serveix per modificar o confirmar les conclusions respecte a la situació de la pagesia en una determinada localitat o comarca; 2) l'anàlisi de la distribució de la propietat per grups socio-professionals i la seva confrontació amb els sistemes d'explotació de la terra que utilitzen els propietaris de cada un d'aquests grups serveix per detectar estratègies i comportaments diferencials respecte al control de la terra i a la utilització d'aquest control. L'anàlisi dels sistemes d'explotació posa al descobert, en ocasions, l'existència d'interessos i objectius molt diferents segons els grups de propietaris.

Tal com es pot comprovar a l'exemple del quadre 7, convé emfasitzar les di-

15. A l'apèndix I s'ofereix, a tall d'exemple de tot el que s'ha dit sobre la distribució socio-professional dels propietaris, les categories socio-professionals que s'han utilitzat en l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona.

QUADRE 7. Estructura de la propietat i de l'explotació * de la terra a Castelladral (Bages), 1861

grups d'extensió (en quarteres: 1 q. = 0,296 ha)	propietaris		extensió (quarteres)		extensió mitjana explotadors			extensió (quarteres)		extensió mitjana
		%		%			%		%	
De 0 a 8,25 q.	22	23,7	75,6	0,4	3,44	205	61,9	796,3	4,0	3,88
De 8,25 a 16,50 q.	6	6,5	71,2	0,4	11,87	47	14,2	511,0	2,6	10,87
(subtotal)	(28)	(30,2)	(146,8)	(0,8)	(5,24)	(252)	(76,1)	(1307,3)	(6,6)	(5,19)
De 16,25 a 33,00 q.	4	4,3	105,7	0,5	26,43	14	4,2	284,3	1,4	20,31
De 33,00 a 66,00 q.	7	7,5	365,8	1,8	52,26	10	3,0	473,6	2,4	47,36
De més de 66,00 q.	54	58,1	19375,2	96,9	358,80	55	16,6	17928,3	89,7	325,97
total	93	100,0	19993,5	100,0	214,98	331	100,0	19993,5	100,0	60,40

* Propietat més terres preses en arrendament, en aquest cas a rabassa morta.

Font: Llorenç FERRER I ALÒS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona 1987), ps. 236 i 262.

ferències que poden aparèixer entre l'estructura de la propietat i l'estructura de les explotacions.

Segons Llorenç Ferrer, al Bages el límit mínim perquè una família pagesa assolís la subsistència se situava, a mitjan segle XIX, en 16,5 quarteres de terra. L'estructura de la propietat de Castelladral —municipi de l'alt Bages a cavall de les conques del Llobregat i del Cardener i amb predomini de les grans masies— denota que, en el cas que tots fossin conreadors directes de les seves terres, un 30,2 % dels propietaris no assolien aquest mínim. L'estructura de l'explotació, és a dir, de les terres que es tenien en propietat més les que es prenen a rabassa o a arrendament posa de manifest una situació encara menys favorable als petits explotadors. El nombre d'explotadors resulta ésser de 331, davant dels només 93 propietaris; per tant, l'extensió mitjana de les explotacions és força més reduïda que la de la propietat i, com a conseqüència, més de les tres quartes parts dels explotadors conreen menys de 16,5 quarteres. En altres paraules, 252 explotadors no arriben a disposar de la quantitat mínima de terra requerida per a la subsistència; d'ací la importància que té al Bages poder trobar formes d'ocupació fora de l'explotació, ja sia llogant la mà d'obra a d'altres explotacions agrícoles més importants o realitzant activitats no agràries en zones rurals.

5.5. *El grau de concentració de la propietat: el coeficient de Gini.* La utilització d'una metodologia no sempre coincident planteja greus problemes a l'hora d'intentar comparar els resultats obtinguts pels investigadors en diferents localitats o comarques. Pel que fa a l'estructura de la propietat de la terra, es pot assolir un primer nivell de comparació mitjançant el coeficient de Gini, que és una mesura estadística del grau de concentració d'una distribució i que, afortunadament, cada cop és més utilitzat.

Pel que fa al seu ús amb finalitats comparatives, cal advertir que aquest mai no pot arribar a substituir totalment la comparació directa de les estructures. El coeficient de Gini ens dona un valor (entre zero i 1) del grau de concentració, però no ens diu res, per exemple, de la diversa polarització que poden presentar dues o més estructures diferents, i encara ens diu menys sobre els continguts i les característiques de cada un dels tipus de propietat (petita, mitjana, gran) que abans definíem. Es tracta, en definitiva, d'un recurs útil a un primer nivell de comparació quan les diferències en les característiques i el contingut dels intervals de classificació utilitzats no permeten fer una comparació directa de les distribucions —o quan es pretén fer una síntesi comparativa que compregui casos molt distints (vegeu l'apèndix 2).

Pel que fa al seu càlcul convé fer dos advertiments:

1. Com que el coeficient de Gini allò que mesura realment és la relació entre la superfície de la corba de Lorenz, que resulta de representar les freqüències relatives acumulades de propietaris i les de l'extensió de propietat que posseeixen i la superfície del triangle isòsceles on es troba inscrita la mencionada corba, passa que quan es disposa de pocs punts de definició d'aquesta corba irregular (és a dir, si es fa el càlcul a partir d'un nombre reduït d'intervals de la propietat) els resultats poden ésser altament insatisfactoris i variar força el grau de concentració que obtindríem amb un major nombre d'intervals. En ge-

Exemple 2:

Coefficient de Gini de les estructures de la propietat a Cadaqués i Palafrugell a mitjan segle XIX

tipus de propietat segons Yvette Barbazà	intervalls (hectàrees)	Cadaqués		Palafrugell	
		freqüències relatives		freqüències relatives	
		propietaris	extensió	propietaris	extensió
petita	0 a 1	34,80	7,65	38,80	6,74
	1 a 2	31,70	15,04	26,30	10,39
	2 a 5	24,70	24,14	21,80	18,72
	5 a 10	5,50	11,51	5,90	12,21
mitjana	10 a 25	1,68	6,60	4,10	18,40
	25 a 50	0,84	10,44	1,80	14,92
	50 a 100	0,41	9,23	1,07	18,53
gran	100 a 300	0,21	15,30	—	—
		coeficient de Gini = 0,60		coeficient de Gini = 0,65	

Font: Dades originals a Yvette BARBAZÀ, *Le Paysage Humain et la Costa Brava* (Paris 1966), quadre XXI.

neral, es pot afirmar que el càlcul resulta prou fiable a partir d'una distribució en sis intervals, set o més. Si es treballa directament amb les fitxes dels propietaris també es pot optar per ordenar aquells de menor a major i formar intervals que compreguin, a efectes del càlcul del coeficient de Gini, successivament el 10 % dels propietaris (vegeu l'exemple 1 del quadre 8).

2. En el càlcul del coeficient de Gini resulta determinant la distribució de freqüències a partir de la qual s'efectua el càlcul. És per això que, prèviament, convé considerar quins intervals s'utilitzen i quin és el seu contingut, perquè pot passar (vegeu l'exemple 2 del quadre 8) que en absència, per exemple, de gran propietat, el coeficient de Gini d'una determinada distribució assenyalï un grau de concentració superior al de l'altra distribució, on sí que definim la gran propietat. En definitiva, ens trobaríem amb la paradoxa que un municipi sense gran propietat (Palafrugell) presenta un major grau de concentració que un altre (Cadaqués), on sí que hi és present la gran propietat. En altres paraules, els conceptes de petita propietat, mitjana i gran els defineix l'historiador, però no tenen contingut estadístic, i cal no oblidar que el coeficient de Gini mesura la concentració d'una distribució amb independència de l'amplitud dels intervals —que és la que implica directament els conceptes definits per l'investigador— i en relació només amb el seu nombre i el grau de concentració de les freqüències en determinats intervals.

6. *Com a cloenda*

Al llarg d'aquest article he intentat aportar una sèrie de reflexions metodològiques que són fruit d'una parcial sistematització dels problemes amb què ens hem trobat alguns membres del Centre d'Estudis d'Història Rural a l'hora de fer els nostres treballs sobre l'estructura de la propietat de la terra a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX. No pretenc sinó aportar algunes de les solucions que hem adoptat per si això pot servir d'orientació a d'altres investigadors interessats en problemàtiques semblants. No he pretès, en conseqüència, establir una metodologia com convidar a fer una reflexió conjunta sobre els problemes que planteja la utilització dels amillaraments en la recerca. No és altra la finalitat d'aquest article.

Per concloure voldria afegir encara un seguit de consideracions que no han sortit al llarg de l'article o que només hi han estat tocades de passada.

En primer lloc, convé aclarir que l'anàlisi de l'estructura de la propietat de la terra no pot substituir mai l'anàlisi de l'estructura de classes agrària, tot i que sovint s'hagin utilitzat com a equivalents. En tot cas, l'estructura de la propietat de la terra pot representar una primera aproximació al coneixement d'aquella, però cal tenir molt present en tot moment les limitacions d'aquesta aproximació. Per posar només un exemple, a la segona meitat del segle XIX els mecanismes d'extracció de l'excedent pagès passen parcialment pel tipus d'estructura de la propietat de la terra que trobem definida en una determinada localitat o comarca, però inclouen també moltes altres formes —sistemes d'explotació de la terra, control de la comercialització de la producció agrària, formes de crèdit rural i d'endeutament pagès, etc.— que tenen a veure poc o gens amb l'estructura de la propietat de la terra.

En segon lloc, una qüestió d'ordre metodològic que té fortes implicacions teòriques i que no perquè sigui coneguda hem de deixar de mencionar. A Catalunya la reforma liberal deixà dempuç la divisió de dominis. Només en el cas de les terres eclesiàstiques afectades per la desamortització fou possible la redempció dels censos emfitèutics i, encara en aquest cas, caldria determinar quin fou l'abast de les redempcions. Per tant, el propietari que figura als amillaraments és el detentor del domini útil, l'emfiteuta, i no pas el propietari eminent.

En tercer lloc, cal distingir en cada cas entre la magnitud de la propietat i la gravació impositiva de la propietat. És evident que els amillaraments es confeccionaren amb l'objectiu de gravar la propietat de la terra i, en aquest sentit i malgrat algunes de les matisacions incloses al text, pot valer el principi general que a més propietat major gravació en termes absoluts. Una qüestió diferent és esbrinar, però, si el pes de la recaptació tributària requeia en el propietari o bé si aquest podia derivar-la cap als productors. No sembla que s'hi pugui donar una resposta única. Els contractes de conreu dipositats als arxius noterials denoten que, segons les zones, les respostes poden ser diferents.

Finalment, cal tenir molt present que a Catalunya, a mesura que avança la segona meitat del segle XIX i, sobretot, a partir de les primeres dècades de l'actual, la terra i l'agricultura tendeixen a perdre importància com una de les variables fonamentals per a la comprensió de la societat. Unes altres variables,

com és ara els nivells d'industrialització comarcal o el creixent pes de la terra com a objecte d'urbanització, tendeixen a prendre el relleu. En canviar amb la industrialització el marc socio-econòmic varien també el pes específic i la importància relativa i comparativa de les diferents variables que el configuren.

APENDIX 1. *Distribució socio-professional dels propietaris de més de 15 mujades de terra al Pla de Barcelona (1851-52 - 1862-74)*

Nota: Les consideracions que segueixen sobre el contingut de les categories socio-professionals utilitzades en el cas del Pla de Barcelona es presenten com a exemple i sense cap pretensió d'extrapolació a d'altres contextos.

En els nostres treballs sobre l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona¹ hem utilitzat 11 o 9 categories socio-professionals —segons que es tractés, respectivament, del segle XVIII i la primera meitat del XIX, o de la segona meitat d'aquesta darrera centúria—, que no es defineixen només per la professió, sinó també a partir d'una noció més ambigua que inclouria el *status* social o la pertinença a una determinada classe social o institució. Es per això que entre aquestes categories hi figuren la noblesa, els eclesiàstics, les institucions religioses i d'altres tipus, etc.

Per al segle XVIII i la primera meitat del XIX utilitzàvem les següents categories socio-professionals: pagesos, hortolans, menestrals, comerciants i capitalistes, professions liberals, eclesiàstics, Església, hisendats, petita noblesa i institucions no eclesiàstiques, noblesa titulada, fabricants i gremis del tèxtil, professió desconeguda.²

Per a la segona meitat del segle XIX ens vam veure obligats a introduir algunes variacions en el contingut de les categories i llur classificació, ja que algunes d'aquelles resultaven obsoletes com la de menestrals o, fins i tot, la dels pagesos i els hortolans, ja que ara només podem centrar-nos en els grans propietaris, que eren els únics dels quals podíem conèixer la professió i altres havien assolit una fluïdesa i una ambigüitat que obligava a modificar-les (¿com calia classificar un noble que obtenia la major part dels seus ingressos de la participació en activitats comercials, financeres

1. Antoni SEGURA i MAS, *L'evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona, 1723-1823/41*, tesi de doctorat, 2 vols. (Universitat de Barcelona 1980), inèdita; Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1723-1823/41*, dins *El Pla de Barcelona i la seva història* (Barcelona 1984), ps. 299-324; Id., *Notes per a un estudi sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1723-1823/41*, dins *Història i antropologia a la Memòria d'Àngel Palerm* (Barcelona 1984), ps. 345-362; Llorenç FERRER, Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 6, ps. 131-156.

Les consideracions sobre la segona meitat del segle XIX i el contingut i l'establiment de les categories socio-professionals, així com el quadre sobre l'estructura de la propietat, provenen fonamentalment del darrer dels articles citats.

2. Per al contingut de cadascuna d'aquestes categories, *vid.* Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *op. cit.*, 1984:306-311.

o, fins i tot, industrials?). En definitiva, amb totes les precaucions que la seva utilització requereix vam acordar fixar les següents categories socio-professionals:

1. *Noblesa*: s'inclouen en aquest grup tots aquells propietaris que apareixen amb títol nobiliari als amillaraments i també aquells de qui hem pogut esbrinar la condició de nobles a partir d'altres fonts complementàries. Excepcionalment, algun noble ha estat classificat en altres categories en atenció a la seva intensa dedicació a determinades activitats comercials o financeres.
2. *Comerciants i capitalistes*: es tracta fonamentalment de grans comerciants que durant aquesta època compaginen les activitats comercials amb una diversitat de negocis diferents (accions bancàries, participació en companyies fabrils i de ferrocarrils, assegurances marítimes, etc.). De fet, en aquests moments, cada cop era més freqüent la interrelació d'activitats (comerç, indústria, finances, explotacions agràries, especulació urbanística, etc.) de la burgesia barcelonina. Per tant, s'inclouen en aquest grup aquells propietaris que tenien un origen comercial molt clar (membres de la Junta de Comerç, representants de les grans famílies del comerç barceloní del segle anterior) o bé aquells en què l'activitat comercial predominava sobre les altres.
3. *Fabricants*: consideracions similars a les del grup anterior. S'hi inclouen aquells propietaris que segons els amillaraments tenien una fàbrica o més i aquells altres en què l'activitat industrial predominava sobre les restants.
4. *Hisendats i grans propietaris*: aquest grup inclou els membres de la petita noblesa —que són pocs i amb tendència a disminuir—; la pagesia benestant del Pla de Barcelona —o els seus descendents aburgesats i residents a Barcelona—, que, tot i residir a les grans masies dels seus avantpassats, viuen de les rendes que els proporciona la cessió en arrendament de les seves terres o finques o l'explotació directa d'aquestes mitjançant la utilització de treball assalariat; i el que la documentació de l'època denomina hisendats i grans propietaris, que viuen, sobretot, de les rendes que els proporciona l'explotació de les propietats agrícoles. Constitueixen el subgrup més nombrós i, com en el cas de la pagesia benestant —que representa una tercera part del total del grup— es caracteritzen pel fet de participar també activament en altres activitats com a accionistes (companyies de ferrocarrils, industrials, financeres, comercials, etc.). També en aquest cas són vàlides les consideracions fetes per a les dues categories anteriors i, per tant, els membres d'aquest grup han d'assimilar-se a la gran burgesia barcelonina de l'època, tot i que, en aquest cas, la seva activitat principal es relacioni amb la terra i amb l'especulació que el seu control possibilita en el context de la Barcelona de la segona meitat del vuit-cents.
5. *Professions liberals*: comprèn, òbviament, els propietaris que exercien una professió liberal (notaris, metges o cirurgians, advocats, etc.) i els militars, sempre que no constés la seva condició de nobles, cosa relativament freqüent entre els militars d'alta graduació, que són els que apareixen entre els grans propietaris. També comprèn funcionaris de l'administració de l'estat, tant del vessant executiu com judicial.
6. *Església*: es tracta de monestirs i convents. Entre els grans propietaris no apareixen eclesiàstics.

Distribució de la propietat de més de 15 mujades al Pla de Barcelona segons la classificació sòcio-professional dels propietaris (1851-52 - 1862-74)

grups sòcio- profes- sionals	1851-1852					1862-1874				
	total de pro- pietaris	% propietaris	total d'extensió (mujades)	% extensió	extensió mitjana	total de pro- pietaris	% de pro- pietaris	total d'extensió (mujades)	% extensió	ex- tensió mit- jana
1	13	9,9	476,6	9,5	36,7	15	11,1	670,9	11,4	44,7
2	21	15,9	764,7	15,2	36,4	13	9,4	568,8	9,6	43,8
3	7	5,3	163,8	3,3	23,4	10	7,4	314,8	5,3	31,5
4	44	33,3	1.649,2	32,8	37,5	44	32,6	1.995,2	33,7	45,3
5	10	7,6	242,6	4,8	24,3	11	8,2	298,1	5,0	27,1
6	3	2,3	124,3	2,5	41,4	3	2,2	116,8	2,0	38,9
7	2	1,5	176,2	3,5	88,1	3	2,2	126,1	2,1	42,0
8	9	6,8	286,5	5,7	31,8	11	8,2	236,9	4,0	21,5
9	23	17,4	1.141,9	22,7	49,6	25	18,5	1.587,7	26,8	63,5
	132	100,0	5.025,8	100,0	38,1	135	100,0	5.915,3	100,0	43,8

7. *Institucions:* són molt poques. Es tracta de persones jurídiques i no pas de persones físiques: ajuntament, Hospital General de la Santa Creu, companyia agrícola, etc.
8. *Dones:* s'hi inclouen només aquelles de les quals no tenim cap referència sobre l'activitat del marit o de la família.
9. *Professió desconeguda.*

APENDIX 2. *Índex de concentració de la propietat o coeficients de Gini a la Catalunya de la segona meitat del segle XIX*

<i>Municipi</i>	<i>Comarca</i>	<i>Coefficient de Gini</i>
Artés	Bages	0,798
Pla de Barcelona (secà)	Barcelonès	0,570
Begur	Baix Empordà	0,504
Cadaqués	Alt Empordà	0,604
Calders	Bages	0,855
Castelladral	Bages	0,396
l'Escala	Alt Empordà	0,723
Lloret	La Selva	0,846
Manresa	Bages	0,663
Navarres	Bages	0,714
Sant Feliu de Guíxols	Baix Empordà	0,639
Torroella de Montgrí	Baix Empordà	0,702
Blanes	La Selva	0,598
Calonge	Baix Empordà	0,756
Gavà	Baix Llobregat	0,777
Mont-ras	Baix Empordà	0,678
Palafrugell	Baix Empordà	0,651
Pals	Baix Empordà	0,606
el Port de la Selva	Alt Empordà	0,611
Rajadell	Bages	0,727
Rocafort	Bages	0,856
Roses	Alt Empordà	0,731
Sant Pere Pescador	Alt Empordà	0,781
Tossa	La Selva	0,851
<i>Mitjana aritmètica</i>		0,693
<i>Coefficient de variació (en %)</i>		16,424

Font: Antoni SEGURA I MAS, *L'arrendament de drets senyorials, la confliclicitat social entorn de les institucions senyorials i la propietat de la terra a Catalunya (fins al segle XVIII-començament del segle XIX)*, dins AUTORS DIVERSOS, *Orígens del món català contemporani* (Barcelona 1986), p. 42.

Nota: Com s'explica al treball acabat de citar, no s'ha procedit a calcular el coeficient de Gini quan aquest ja figurava als treballs originals (és el cas d'Artés, Bar-

celona, Calders, Castelladral, Manresa, Navarcles, Rajadell i Rocafort). Els treballs utilitzats per obtenir els coeficients de Gini de l'apèndix 2 han estat els següents: Yvette BARBAZA, *Le paysage humain de la Costa Brava* (París 1966); Llorenç FERRER i ALÒS, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Barcelona 1987); Llorenç FERRER, Antoni SEGURA i Jaume SUAU, *L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 6 (1986), ps. 131-156; Gemma TRIBÓ, *Formació de l'estructura agrària gavanenca del segle XVIII a l'actualitat*, comunicació presentada al Primer Col·loqui d'Història Agrària (Barcelona 1978). Evidentment, hi ha molts més treballs que s'han ocupat de l'estructura de la propietat de la terra. No obstant això, són pocs els que permeten calcular el coeficient de Gini, ja que això exigeix que les estructures de la propietat siguin presentades en distribucions, com a mínim, de 6 o 7 intervals.